

УДК 371.134:7

<https://doi.org/10.37041/2410-4434-2020-16-6>

Валерій Орлов,

*доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи Арт академії сучасного мистецтва
імені Сальвадора Далі, м. Київ, Україна*
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1843-390X>

Людмила Базиль,

*доктор педагогічних наук, професор,
учений секретар Інституту професійно-
технічної освіти НАПН України,
м. Київ, Україна*
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4130-5436>,
e-mail: ljudmilabazyl@gmail.com

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті йдеться про один із найсуттєвіших аспектів підготовки майбутніх учителів мистецьких дисциплін до майбутньої професійної діяльності. Професійне становлення позиціоноване як окрема стадія розвитку свідомості майбутніх учителів між тією, якою студент себе уявляє, і тією, під час якої він себе мислить уже в статусі педагога. Автори стверджують, що професіоналом людина стає тоді, коли вона не лише уявляє, а вже мислить себе фахівцем, тому що уявляти себе вчителем студент може на основі психічної дії, яка створює уявний образ власного «Я» та який в дійсності ніколи не мав місця. На відміну від цього мислити себе фахівцем, означає пізнавати себе (розрізняти себе, ідентифікувати себе) як професіонала, що реально володіє (і довів цю реальність на власному досвіді) достатнім рівнем розвитку професійних якостей. Звертається увага на те, що теорія професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін повинна знаменувати собою єдність фахової підготовки педагога-вихователя і спеціальної підготовки митця – музиканта, художника, хореографа на рівні технологічних закономірностей, принципів і методів професійного розвитку особистості.

Наголошується, що вирішальне значення має спрямованість художньо-педагогічного мислення на механізми естетичного розвитку професійної свідомості. Тобто тієї сфери, яка виводить вчителя-предметника (транслятора знань, вмінь і навичок) за вузькі рамки знання свого предмета на рівень педагога, тобто особистості, що виховує, а отже, формує інші особистості і відкриває перед ними можливості для подальшого розвитку і самовдосконалення.

Ключові слова: професійне становлення, вчитель мистецьких дисциплін, професіоналізм, рефлексія, особистість, формування, розвиток.

Постановка проблеми. *Професійне становлення* – це становлення тієї частини культури особистості, яка забезпечує духовне зростання, самореалізацію і самоствердження людини, спрямоване на створення її матеріального достатку і морального задоволення. Підготовка і професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін повинні спиратися на такі науково-педагогічні дослідження, в яких розкриваються процеси формування світоглядних позицій педагога. У першу чергу, це твори класиків педагогіки К. Ушинського, А. Макаренка і В. Сухомлинського, в яких утверджується ідея підготовки вчителя високої духовної і професійної педагогічної культури, вчителя гуманіста, творчої особистості, здатної перетворювати світ і себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із зазначеної проблеми, виокремлення невирішених її частин. Принципи підготовки сучасного вчителя, вдосконалення сутнісних основ педагогічної освіти розглядаються у працях С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Ничкало, С. Сисоевої. Вирішення проблеми професійного розвитку особистості з використанням в педагогіці наукових уявлень про розвиток людини як особистості, її природні характеристики були накопичені у філософії і психології Л. Виготським, Г. Костюком, О. Леонтьєвим, Б. Тепловим. Обґрунтування теоретичних і методичних засад професійного становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін, тенденції до персоналізації професійної діяльності педагога, його особистісної зорієнтованості особливо яскраво висвітлені в працях А. Козир, Н. Миропольської, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Рос-

товського та ін. Однак, у сучасній моделі художньо-педагогічної освіти все більше проявляються недоліки, які свідчать про необхідність її трансформації. Це й об'єм знань, який невпинно збільшується і вже перевищує свої можливості як каналу передачі знань і неможливість поєднати особистісний розвиток студента з тими технологіями, які склалися в системі художньо-педагогічної освіти. Так, наприклад, сучасні технології навчання, формуючи наукове мислення, часом випускають з поля зору аксіологічне (ціннісне) мислення і, виховуючи ретельність у професійній діяльності, не забезпечують розвиток відповідальності, самостійності, творчості.

Формулювання мети і завдань статті. Метою і завданням статті є теоретичне обґрунтування напрямів реформування змісту фахової підготовки майбутніх учителів мистецьких дисциплін, подальший розвиток художньо-педагогічної освіти, який мав би здійснюватися за такими напрямками: орієнтація на професійний розвиток особистості майбутнього педагога в процесі художньо-педагогічної підготовки; забезпечення єдності методологічної, теоретичної, художньо-естетичної, психолого-педагогічної, методичної підготовки та виконавської практики; розвиток здорового індивідуалізму, суб'єктивності, потреби у професійному самовдосконаленні, освоєння ним рефлексії самопізнання і саморозвитку художньо-педагогічних якостей особистості майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Поняття «становлення», як філософська категорія, відображає процес діалектичного переходу від одного ступеня розвитку до іншого, момент взаємоперетворення протилежних і разом із тим взаємопов'язаних моментів розвитку [4, с. 373]. Цей термін означає виникнення нового через знищення старого на основі постійної мінливості структур і систем матеріального світу. «Становлення, – стверджують філософи, – є виразом перетворення можливого на дійсне» [9, с. 496]. Зауважимо, що спрощеними, але найбільш близькими синонімами поняттю «становлення» вважаються терміни «розвиток» або «формування» (О. Лосєв). Хоча, на нашу думку, вони не тотожні з останніми. Специфічне гносеологічне значення поняття «професійне становлення» полягає в тому, що воно дає можливість повніше розкрити механізм утворення нових якостей особистості, зокрема професійних, у генетичному зв'язку із попередніми особистісними станами:

студента, вчителя початківця, фахівця, як рух між минулим і майбутнім, ідеальним і реальним, буттям і небуттям.

У цьому ракурсі професійне становлення вчителів предметів естетичного циклу ми визначаємо, як:

1) виникнення в особистості тих професійних якостей, яких у неї не було і які відповідають суттєвим вимогам, що висуває професія;

2) психолого-педагогічне явище, що відображає ситуацію об'єктивно-реального розвитку, коли професійні якості вже почали існувати, але художньо-естетична та педагогічна діяльність не набула завершеної форми;

3) рух до розв'язання суперечності між існуючими рефлексивними уявленнями, способами мислення, знаннями, вміннями і навичками художньо-педагогічної діяльності та відсутністю досвіду їхньої реалізації на практиці, між минулим досвідом особистісного розвитку (набуття знань, педагогічної техніки, умінь і навичок у мистецькій галузі) і майбутнім розвитком педагогічної майстерності, професійної культури; між двома етапами усвідомлення власного «Я»: «Я – студент», який оволодіває педагогічною професією і фаховою мистецькою освітою, і «Я – вчитель».

Ми розглядаємо професійне становлення як певну стадію розвитку свідомості майбутніх вчителів між тим, яким студент себе уявляє, і тим, яким він себе мислить уже в статусі педагога.

Професіоналом людина стає тоді, коли вона не лише уявляє, а вже мислить себе фахівцем, тому що уявляти себе вчителем студент може на основі психічної дії, яка створює уявний образ власного «Я» та який в дійсності ніколи не мав місця. На відміну від цього мислити себе фахівцем, означає пізнавати себе (розрізнити себе, ідентифікувати себе) як професіонала, що реально володіє (і довів цю реальність на власному досвіді) достатнім рівнем розвитку професійних якостей.

Теорія професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін повинна знаменувати собою єдність фахової підготовки педагога-вихователя і спеціальної підготовки митця – музиканта, художника, хореографа на рівні технологічних закономірностей, принципів і методів професійного розвитку особистості. Зауважимо, що обмежені рамками одного виду мистецтва, знання про його окремий вид гальмують професійне становлення вчителя

мистецьких дисциплін. Навпаки, знання у *різних* галузях мистецтва свідчать про високий рівень професіоналізму фахівця. Вирішальне значення має спрямованість його художньо-педагогічного мислення на механізми естетичного розвитку професійної свідомості. Тобто тієї сфери, яка виводить вчителя-предметника (транслятора знань, вмінь і навичок) за вузькі рамки знання свого предмета на рівень педагога, тобто особистості, що виховує, а отже, формує інші особистості і відкриває перед ними можливості для подальшого розвитку і самовдосконалення.

Діалектика загального і особливого у процесі взаємодії різновидів мистецтв уможлиблює обґрунтування педагогічного значення їхньої інтеграції та визначення методичних засад. Так, наприклад, для студентів музичної спеціальності домінантним видом мистецтва буде музичне, для художників – образотворче, для хореографів – танцювальне [5, с. 155].

Ідея інтеграції різних видів мистецтв у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів належить відомому досліднику О. Рудницькій, яка акцентувала увагу на необхідності виокремлення домінантних різновидів мистецтв (відповідно до мистецьких спеціалізацій студентів). Домінантність забезпечує цілісне опанування суміжних видів мистецтва на засадах їхньої інтеграції. Таким чином, поняття «*професійне становлення*» з одного боку виступає як процес, або як етап розвитку професійної культури, а з іншого як становлення суб'єктності, свободи особистісного «Я», індивідуальної своєрідності. Тобто тих властивостей, в яких К. Ушинський бачив істинне виховання, що поєднує в собі науку і мистецтво [8, с. 28].

У педагогічній практиці досить конкретно розрізняють два взаємопов'язаних процеси: оволодіння професією (навчання), як набуття знань, умінь і навичок, та професійне становлення, яке передбачає рефлексію цих знань, умінь і навичок, а також рефлексію життєвого і професійного досвіду на рівні самопізнання і самовдосконалення, професійної адаптації, ідентифікації, художньо-педагогічної творчості. Вони не обов'язково розділені у часі, як, наприклад, етапи навчання. За оптимальних умов, професійне становлення особистості фахівця може відбуватися одночасно з навчанням.

На відміну від професійного навчання, яке здійснюється за типовими програмами та єдиними навчальними планами, професійне становлення – це процес виключно індивідуалізований і вимагає створення певних умов, відповідних методик, особистісно орієнтованих педагогічних технологій.

Професійне становлення – процес такого рівня суб'єктності, коли наслідування зразкам відходить на другий план. Значущим його результатом, серед інших складників, є усвідомлення власного професійного почерку, стилю, типу і способів професійної поведінки і діяльності. Вчитель остаточно формується тоді, коли рішення приймає самостійно, і його прийняття не вимагає моральної підтримки: «А як би зробив мій викладач?»

Поняття *«професіоналізм»* означає набуту в ході навчальної і практичної діяльності здатність до компетентного виконання оплачуваних функціональних обов'язків; рівень майстерності спеціаліста і професійний розвиток особистості фахівця. «Головне у розвитку професіоналізму, – наголошував С. Я. Батишев, – не в обсязі засвоєної інформації, а у вмінні творчо користуватися нею, знаходити її, засвоювати і використовувати для практичної діяльності» [10, с. 379].

Традиційно вважається, що окрім теоретичних знань, професіоналізм вчителів музики містить у собі комплекс практичних умінь і навичок. У тому числі, навички реалізації в практичній діяльності положень психології, дидактики, теорії виховання і методики викладання відповідного виду мистецтва, а також навички соціальної поведінки в колективі, спілкування з дітьми, організаційні якості, навички самовиховання тощо.

Існує переконання, що все це приходить до вчителя з роками, що разом із стажем зростає професіоналізм. Однак, це далеко не так. Можна пропрацювати в освіті десятки років, а професіоналом не стати. Професійне становлення за оптимальних умов починається ще у студентські роки. Прояви окремих професійних якостей особливо помітні у студентів під час педагогічної практики. Поєднання теоретичних знань із вміннями і навичками є основою формування професіоналізму. Критерієм розвитку професіоналізму є вміння творчо використовувати набуті знання, вміння, навички, вдосконалювати свою майстерність.

Професіоналізм учителів мистецьких дисциплін і педагогічна майстерність студента на фазі його професійної підготовки і професійного становлення відрізняються тим, що останнє припускає готовність студента і безумовну готовність молодого вчителя до художньо-педагогічної діяльності, яка формується відповідно до вимог державного стандарту вищої освіти України і передбачає інтеграцію фахової і спеціальної підготовки на високому професійному рівні. Організація процесу професійного становлення розглядається як етап професійної і соціальної адаптації і покладається на навчальні заклади, та відповідні методичні служби при обласних, районних і міських держадміністраціях, інститути післядипломної освіти та перепідготовки педагогічних кадрів.

На особистісному рівні існує певна структура особистісних якостей, яка складає механізм внутрішніх особистісних перетворень. Сполучною ланкою між групами опосередкованих і безпосередніх критеріїв професіоналізму, на нашу думку, є професійна рефлексивність. Самопізнання, пошуки особистісного смислу і методологічних сутностей професійної діяльності від смислу окремих дій і вчинків до суті і смислу художньо-педагогічної діяльності, забезпечують високий рівень мотивації потреби у досягненні вершин професіоналізму. Але цей процес має бути регульованим, організаційно і методично забезпеченим. За таких умов професійна освіта може гарантувати той результат, якого повинен досягти фахівець високої професійної культури.

Поняття «педагогічний професіоналізм» відображає суттєві властивості і відношення всіх предметів, у тому числі й провідних категорій педагогічної науки, зокрема такої її категорії, як знання. Останнє є родовою категорією відносно різних видів, що виділяються у її межах (буденне, теоретичне, частково-наукове, філософське, навчальне).

З точки зору художньо-педагогічної освіти, буденне знання, як правило, не передбачає і не вимагає розмежування гностичного образу і об'єкта. Воно зводиться до констатації художньо-педагогічних явищ і кореляції між ними. Воно суперечливе і непослідовне в тому смислі, що в ньому можуть співіснувати твердження, які виключають одне одного. Наукове знання, що його набуває майбутній вчитель музики у процесі професійної підготовки, орієнтоване на дослідження закономірностей навчально-

виховного процесу, воно пов'язане з його теоретичною формою відображення, а в середині себе складно розчленоване і багаторазово опосередковане. Будь-яке знання як гностичний образ набуває статусу наукового, якщо воно включене у складну опосередковану систему обґрунтувань. Вважається, що знання протистоїть продуктам фантазії, мріям, думкам, вірі. Кожний із цих компонентів свідомості характеризується специфічною когнітивною настановою. Знаннями можуть бути не будь-які когнітивні образи, а лише співвіднесені з певною предметною різноманітністю. Але одного такого співвіднесення недостатньо. Потрібно, щоб вони були затвержені саме у якості знання як образи, що відповідають об'єкту, щоб з ними була пов'язана певна пізнавальна цінність. Свідомість конститується знаннями різного роду.

З одного боку, це гностичні образи об'єктивно існуючих явищ, процесів, станів, а з іншого – очікування, наміри, цінності, ідеали, норми, які порівняно із знаннями «певного роду» ніби й не є знаннями. Такі знання є продуктами рефлексії суб'єкта стосовно самого себе, свого ставлення до зовнішнього світу і професійної діяльності. У цьому зв'язку знання пов'язане з баченням певної комунікативної перспективи (якщо «Я» у спілкуванні з іншими усвідомлює себе як знаючу людину, тобто того, хто щось знає, то тим самим я визнаю наявність у мене готовності переконувати співрозмовника у цьому знанні, відстоювати (захистити) це знання). Знання є щось таке, що може піддаватися інтерсуб'єктивній перевірці. Воно може верифікуватися і фальсифікуватися.

У дидактиці поняття «знання» характеризує одну з найважливіших цілей навчання. Воно визначає та вказує на засіб педагогічного впливу, розкриває зміст і внутрішню сторону педагогічного процесу; означає матеріал, в якому втілено педагогічний задум. Для того, щоб знання, яким володіє одна людина, могло впливати на свідомість іншої людини, стало доступним для неї, необхідна екстеріоризація. У рамках педагогічного аналізу важливо визначити, в яких формах ця екстеріоризація може здійснюватися. Основні з них: об'єктивація, моделювання, маніфестація тексту, – характеризують професійну позицію, рівень професійного педагогічного мислення.

У характеристиці освітнього процесу, зокрема власне навчання, часто використовують вирази, на кшталт: «передати знання»,

«озброїти знаннями», «повідомити знання», «відтворити знання» тощо. Проте вони не відображають специфіку того продукту, який передається і який отримують: знання не можна передати, мов річ. Воно може бути засвоєне лише внаслідок власної пізнавальної активності суб'єкта, якому це знання передається.

У такому випадку ще менше йдеться про адекватне сприйняття і розуміння, про процес усвідомлення і засвоєння цього знання. У вищому навчальному закладі репродуктивний варіант процесу оволодіння знаннями традиційно розглядається як відтворення фактів, осмислення (встановлення зв'язків, виділення головного), розуміння (вихідне положення, провідна теза, аргументація, доведення, висновки), запам'ятовування (механічне, логічне), система повторень вивченого, застосування. Саме тому серед знань, умінь і навичок, що, безумовно, необхідні кожному вчителю, ми розрізняємо ті, що піддаються рефлексії. Це знання, актуальні для особистісного розвитку, та інформативні знання, наявність яких і сама природа їхнього функціонування у діяльності фахівця не потребують рефлексивного осмислення, а вміння і навички несуть у собі характер автоматизованих дій, що також не піддаються рефлексії. Наприклад, окремі знання вчителя музики з основ елементарної нотної грамоти або вміння і навички відтворення нотного тексту. На відміну від таких інформативних знань, рефлексії підлягають знання, наприклад, методів художньо-естетичного навчання і виховання, вміння і навички спілкування з мистецтвом, орієнтації у художньо-педагогічних ситуаціях.

У дослідженні ми не торкаємося тих важливих за своїм значенням аспектів професійного становлення, де йдеться про накопичення студентами передбаченої типовими програмами нормативної інформації. У першу чергу, ми акцентуємо увагу на тих аспектах, де знання стає предметом рефлексії і тим самим ефективно впливає на професійне становлення особистості фахівця.

Ще у XIX ст. існувала думка про те, що треба вчити не знанням, а мисленню. У наш інформаційно насичений час, студенти можуть знаходити знання самостійно. Освічена людина – не стільки з великим багажем знань, навіть із сформованим світоглядом, скільки підготовлена до життя, вона орієнтується у складних проблемах сучасної культури, здатна формувати власні рефлексивні уявлення.

Отже, тільки маючи під собою основу – професійні знання і життєвий досвід починається етап професійного та особистісного становлення вчителя.

«Категорія «досвід», – вважав Іван Зязюн, – характеризує сферу відношень людини і об'єктивного світу, суб'єкта і об'єкта» [1, с. 7]. Незважаючи на складність цих відношень, автор акцентує увагу на тому, що:

– людина є частиною живої природи; жива істота, яка володіє органами почуттів, завжди опосередкована розумом і чуттєвістю, як досвідно набутими властивостями;

– діяльність людей завжди має предметний характер, люди змінюють не лише зовнішню природу, а водночас і своє власне ставлення до самих себе.

Для вчителів предметів естетичного циклу це, в першу чергу, досвід художньо-естетичний, досвід спілкування з мистецтвом і ближнім оточенням людей, з учнями та їхніми батьками, колегами. Цей досвід традиційно визначається рівнем розвитку чуттєвої сфери, художньо-естетичних здібностей, обсягом знань, умінь і навичок, цікавістю до художньо-педагогічної діяльності. У цьому переліку особливо слід відзначити уявлення людини про себе, тобто самопізнання, спрямованість на саморозвиток, досвід самовдосконалення.

Професійний досвід формується в процесі діяльності; він є результатом минулої діяльності і розвитку професійної свідомості, а також відправною точкою подальшого професійного становлення саморозвитку. Тому поза професійним художньо-педагогічним досвідом, професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін не відбувається. Відповідно до вищезгаданої концепції, поняття «досвід» ми вживаємо у розуміннях: чуттєвий, теоретичний і практичний. Досвід, як феномен і структурна одиниця професійного становлення, разом із знаннями складає предмет професійної рефлексії, є основою формування професійної свідомості.

Набутий досвід, як предмет рефлексії, визначає процес смислотворення, коректування руху власної свідомості. Вчитель, навчаючись виявляти сенс і сутності предметів і явищ (творів мистецтва і художньо-педагогічних ситуацій), не лише поглиблює свої знання, а виявляє суперечності у професійній діяльності, умовах, процесах,

у яких вона проходить, шукає шляхи вдосконалення і відповіді на питання, що при цьому виникають.

Зовнішнім фактором професійного становлення є навчально-виховний процес, що виходить за межі традиційного засвоєння знань, вмій і навичок і синтезує у собі індивідуальні властивості та особистісні якості. Таким чином індивідуальні властивості та особистісні якості дають можливість самостійно, впевнено і переконливо здійснювати художньо-педагогічну діяльність, досягаючи оптимальними способами наперед визначених цілей художньо-естетичного виховання.

Внутрішні фактори – це самопізнання, самоідентифікація та аутокреція (самотворення), які мають свою компонентну структуру і міжкомпонентні зв'язки та механізми, а також закономірності взаємодії. Освітній ефект, зокрема і професійної освіти, залежить від рівня самопізнання особистості. Тому психолого-педагогічний цикл засвоєння знань повинен завершуватися не лише їхнім узагальненням і систематизацією, але й рефлексією вихователя і вихованця у навчальному процесі. Саме тому сучасні педагогічні технології повинні бути спрямовані на рефлексивну діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу. Професійна самоідентифікація, що ґрунтується на рефлексії, здатна виявити особистісний сенс художньо-педагогічної діяльності. В її основі лежить рефлексія, що охоплює мету, засоби і об'єкт професійної діяльності. Це сприяє виробленню у майбутнього вчителя мотивованого ставлення до художньо-естетичних цінностей; він привчає себе до усвідомленого вибору морально-естетичних цінностей художньо-педагогічної діяльності. Така позиція формується в тому випадку, якщо студент має справу з системою професійної освіти, що передбачає накопичення досвіду творчої діяльності.

Самопізнання актуалізує формування мотивів і розвиток інтересів, які по суті є усвідомленими потребами, а також передбачає процес цілеутворення внаслідок обрання ідеалу самовдосконалення у вигляді бажаних професійних якостей. Формування особистості передбачає розвиток процесу цілеутворення і, відповідно, розвиток дій суб'єкта. Все більш збагачуючись, дії ніби переростають те коло діяльностей, яке вони реалізують, і вступають у протиріччя з мотивами, що їх породили. У результаті відбуваються зрушення мотивів на цілі, зміна їхньої ієрархії і народження моти-

вів – нових видів діяльності. Попередні цілі, таким чином, дискредитуються, а відповідні їм дії або зовсім зникають, або перетворюються у безособлені операції [3, с.210]. Беручи до уваги цю відому і досить поширену тезу видатного психолога, ми хотіли б додати, що професійна свідомість може проявлятися в оцінці результатів попереднього періоду навчання і художньої діяльності. Це, в свою чергу, провокує появу стереотипів і «ярликів», що перешкоджає творчому підходу до самовиховання і самотворення. «Відкриття» свідомості за таких умов дійсно дає простір для перенесення теоретичних знань у практичну діяльність.

Настає момент, коли свідомість сповнюється об'єктивно-теоретичною (зовнішньою стосовно суб'єкта) інформацією, але художньо-педагогічна діяльність відбувається ще на інтуїтивному рівні. Ця «криза» між свідомістю і практикою штовхає студента на пошук шляхів реалізації свого інтелектуального потенціалу. Якщо умови для художньо-педагогічної практики не відповідають естетичним запитам, індивід або відмовляється від спроб поєднати ідеальне з раціональним (відкидає теоретичні ідеали і повертається до практики рутинного рівня), або впадає у так званий «естетизм» – де залишаються ідеальні художньо-естетичні уявлення, проте відкидається можливість втілення цих уявлень у педагогічну практику. В обох випадках ми констатували дефіцит креативності, розвитку творчих здібностей, творчої активності, навіть спрямованості на пошук творчих рішень.

Самоідентифікація відбувається на основі внутрішнього діалогу людини з самою собою. Аутокреація здійснюється на тих же засадах, проте з тією суттєвою різницею, що у свідомості мотивується не лише ставлення до цінностей, але й вольові механізми, спрямовані на саморозвиток і самовдосконалення. Студенти доповнюють одержані зовні стимули, формують власне уявлення про мистецтво і майбутню художньо-педагогічну діяльність, адже одержані зовні відчуття, викликані зовнішніми впливами, є незавершеними, недосконалими; це є просто сирий матеріал що вимагає інтерпретації.

Виходячи із викладених вище теоретичних положень, ми можемо представити теоретичну модель професійного становлення, яка включає в себе продуктивне вирішення послідовних алгоритмів:

- актуалізацію потреб особистості та співвіднесення їх із вимогами і умовами професійного розвитку;
- розвиток гностичних вмій і включення їх до реального педагогічного процесу;
- ознайомлення з основними засобами психологічної та педагогічної самодіагностики, оволодіння засобами самопізнання;
- рефлексію професійної діяльності (психологічну, методологічну та феноменологічну);
- формування установки на ціннісне ставлення до художньо-педагогічної діяльності, а також потреби у самопізнанні й професійному самовдосконаленні.

Теоретична модель зумовлює цілісність і цілеспрямованість художньо-педагогічного становлення особистості фахівця, неперервність професійного розвитку і самовдосконалення у подальшій професійній діяльності. Проте результати емпіричних досліджень, проведених нами спостережень, аналіз нормативних документів свідчать, що у художньо-педагогічній освіті цілісність і неперервність порушуються протиріччями між професійною психолого-педагогічною і фаховою підготовкою з мистецьких дисциплін. Фахова спеціальність виділяється не на основі диференціації роду діяльності, а залежно від специфіки соціокультурного досвіду, що транслюється в процесі навчання окремим дисциплінам.

У навчальному плані вищих педагогічних навчальних закладів мистецького профілю спеціальність, як правило, ототожнюється з галузями мистецтва (музикою, образотворчим мистецтвом, хореографією тощо). Багато проблем сучасної художньо-педагогічної освіти полягає в тому, що частина студентів і викладачів орієнтуються не на професію вчителя, а на предметну, мистецьку спеціалізацію. Ця суперечність часом дискредитує систему профорієнтації на початковій фазі навчально-виховного процесу, а також негативно впливає на вирішення проблеми становлення педагога на заключних етапах професійної підготовки вчителів мистецьких дисциплін.

Таким чином, професійний розвиток майбутніх учителів мистецьких дисциплін ми розглядаємо як процес якісних змін, що знаменують перехід від формального теоретичного знання до практичних умінь і навичок, від формального мислення до творчого професійного мислення, основою якого є випереджаюче зрос-

тання рівня художньо-педагогічної культури особистості та вмотивована потреба у професійному самовдосконаленні. У психолого-педагогічній літературі часто вживаними є терміни: «професійне мислення», «педагогічне мислення», «художнє мислення», «образне мислення», «естетичне мислення», «творче мислення», які об'єднують згадане вище визначення, а розрізняє спрямованість на предмет діяльності. У той же час кожне з понять має своє особливе місце в структурі професійного становлення вчителя. Професійне мислення є функцією свідомості індивіда, що інтегрує у собі інші значення інтелектуальної діяльності майбутнього вчителя та дістає свою раціональність на рівні емоційно-вольових структур. При цьому професійне мислення виступає як системна якість особистості у вигляді трьох складових: почуття, пізнання, творчості.

Теоретична модель професійного становлення у нашому дослідженні представлена як поетапний розвиток фахівця.

Перший етап – у студента з'являється нове бачення життєвих перспектив, тобто студент переходить від загальної до професійної підготовки (на яку попередньо був зорієнтований), але цей процес ще не дійшов до свого завершення.

Другий етап – це коли студент приступив до художньо-педагогічної практики. Новим для нього є можливість реалізувати свої знання на практиці; відчути, що його дії (в якості вже не студента, а вчителя) викликають відповідні реакції учнів, дають певний результат. Таким чином, можливість переходить у дійсність.

І, нарешті, третій етап, коли дипломований фахівець починає самостійну художньо-педагогічну діяльність і вже уявляє себе вчителем, але ще не мислить себе професіоналом, а отже, не утвердився як професіонал. Тобто ми не ведемо мову про професійне становлення лише як процес нарощування, накопичення знань, умінь, навичок у певній галузі діяльності людини, а досліджуємо становлення особистості, діяльність якої зумовлена особливостями обраного фаху. В той же час ми жодною мірою не заперечуємо важливості і необхідності знань. Проте свідомі того, що з використанням сучасних інформативних технологій студент може і повинен здобувати знання сам. Вчити слід рефлексії, це допоможе студентам зрозуміти, які знання, вміння і навички, який досвід і як саме необхідно їм засвоювати в процесі оволодіння професією.

У теорії та практиці вищої педагогічної освіти тривалий час переважала, та й досі жива традиція, готувати не стільки вчителя-вихователя, скільки викладача того чи іншого навчального предмета. І зараз багато хто вважає, що головне у підготовці майбутнього вчителя мистецтв – це повідомити йому суму знань і допомогти засвоїти вміння і навички мистецької діяльності. Однак при цьому значно менше приділяється уваги становленню особистості майбутнього вчителя, вихованню у нього художньо-педагогічного мислення, орієнтованого на виховний процес, озброєнню його загально-педагогічними знаннями теоретико-методологічного спрямування. Недостатня філософська і психологічна підготовка не забезпечує неперервності професійного розвитку і самовдосконалення особистості, що суперечить принципам розвитку професійної культури і професійного становлення. Праця вчителів у загальноосвітній школі повинна бути орієнтована перш за все на розвиток і виховання особистості школяра в процесі спільної художньо-естетичної діяльності, а для цього необхідно мати надійну теоретико-методологічну базу. Ігнорування цього важливого положення призводить до того, що розвиток професійної культури майбутнього вчителя лише декларується у загальних положеннях, а у змісті програм і планів вищих навчальних закладів не передбачається.

У дійсності зміст мистецьких дисциплін реалізується в школі лише через особистість вчителя, його художньо-естетичну і професійну культуру. Школа зараз знаходиться в кризовому стані, і щоб вийти з нього, вона повинна отримати вчителя нової формації, який володіє загальною, художньо-естетичною і професійною культурою, критичним і послідовним професійно-педагогічним мисленням, вільним від усталених стереотипів недавнього минулого.

Результати проведеного нами аналізу матеріалів науково-педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу свідчать, що пропоновані у навчально-методичних посібниках і рекомендаціях завдання для саморозвитку студентів носять характер технологій зовнішнього впливу і не відповідають технологіям самовпливу. Так, зокрема, термін «самоконтроль» використовують для позначення здатності контролювати свої вчинки «начебто збоку, зі сторони». Йдеться про супроводження думок чи дій як в теперішньому часі, так і у майбутньому. Не викликає сумнівів, що такі дії майбутньому вчителю потрібні, але у теорії та практиці

залишається поки що не з'ясованим питання – як це «зі сторони», як навчити студента «супроводжувати думки» та ще й «у різних часових вимірах». Тобто йдеться про педагогічні технології, які не вдається розкрити, розробити і реалізувати на існуючих теоретико-методологічних засадах. У цьому плані обнадійливим є феноменологічний підхід, який має дещо іншу теоретико-методологічну базу.

Відсутність самопізнання, низький ступінь здатності до адекватного самооцінювання, призводять до того, що людина підкоряється владі своїх перших поривань, неперевіраних думок або фіксації (раз і назавжди) установок, не вміє диференціювати себе від інших, не знає своїх недоліків і переваг. «Здатність особистості до продуктивного самовизначення, – наголошує І. Зязюн, – значною мірою визначається її рефлексуванням, особливо в реалізації функцій проблематизації, самооб'єктивації, виявлення особистісних смислів, вибудови образу «Я-концепція» тощо» [2, с. 44], підкреслюючи при цьому необхідність ставити і вирішувати задачу управління рефлексією, а отже – виробляти технологію такого управління. «Лише той педагог, – стверджує вчений, – хто володіє технологією такого управління» [2, с. 63].

За допомогою рефлексії, як процесу самопізнання суб'єктом внутрішніх властивостей і станів, здійснюється розвиток самосвідомості. На відміну від свідомості, самосвідомість – це не лише пізнання себе, орієнтування у власній особистості, але й певне ставлення до себе, що проявляється в самооцінці. Рефлексія у процесі самоактуалізації повинна бути спрямована не стільки на критичний аналіз своєї особистості, скільки на використання творчої уяви, тому що зміни самосвідомості, самооцінки можливі лише через вплив на підсвідомість.

Однією із форм проявів психологічної рефлексії є порівняння себе з іншими; в такому вигляді вона виступає одним з факторів професійного становлення і аутокреації. Таке порівняння може бути неадекватним: заниження чужих досягнень і переоцінка власних, або заниження своїх досягнень і переоцінка чужих.

Оцінювати себе можна також різними способами:

– за рахунок зіставлення рівня власних домагань з об'єктивними результатами діяльності;

– через самостійну оцінку, яка здійснюється за рахунок порівняння себе з іншими людьми;

– через феноменологічну самооцінку свого “Я”, як особистості і професіонала, на основі зіставлення власних дій і можливостей, в плані не лише того “що я можу”, але й “як я можу”.

Когнітивна і рефлексивна самооцінки залежать зокрема від того, наскільки рівень професійного становлення вчителя відповідає вимогам школи і вищого навчального закладу, а також тому рівню, на якому культивується мистецтво в конкретному навчальному закладі.

Зазначені теоретичні положення є основою для розробки методики визначення ставлення вчителя до себе особисто і корекції цього ставлення. Така методика дозволяє: визначити особливості ставлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін до себе і власної художньо-педагогічної діяльності, коректувати рівень професійної самосвідомості, порівнювати власний рівень конкурентоспроможності з рівнем досвідчених вчителів і своїх однокурсників; виявляти власні сильні і слабкі сторони; складати індивідуальну професіограму студента і розробляти програми професійного розвитку і самовдосконалення.

Як приклад змістово-процесуальної моделі професійного самовизначення пропонується модифікований варіант схеми побудови плану особистісної професійної перспективи:

- усвідомлення цінності художньо-педагогічної діяльності;
- загальна орієнтація у системі художньо-естетичних і психолого-педагогічних цінностей та прогнозування перспектив професійної діяльності індивіда;
- усвідомлення необхідності професійної підготовки для повноцінного самовизначення і самореалізації;
- визначення мети (мрії) та її узгодження з іншими важливими життєвими цілями (особистісними, дозвіллевими, сімейними);
- виявлення ближчих і найближчих професійних цілей як етапів і шляхів до віддаленої мети;
- знання про обрану мету: професії, спеціальності, відповідні навчальні заклади і місця працевлаштування;
- уявлення про складності на шляху до мети;
- знання шляхів і способів;
- уявлення про внутрішні перепони;

– знання шляхів і способів подолання внутрішніх недоліків (та оптимального використання позитивних якостей), що сприяє професійному становленню;

– наявність рефлексивно-феноменологічних варіантів самовизначення;

– початок професійного становлення і самовдосконалення в процесі художньо-педагогічної діяльності.

Ідея розвитку і самовдосконалення особистості є фундаментальною в теорії неперервної професійної освіти. Згідно з концепцією розвивального навчання розроблено низку технологій, що відрізняються цільовими орієнтаціями, особливостями змісту і методики. Технології спрямовані на загальний, цілісний розвиток особистості; технології розвитку способів розумових дій; технології творчого розвитку, в яких пріоритет віддають сфері естетичних і моральних якостей особистості; технології розвитку самокеруючих механізмів особистості; особистісно-орієнтовані технології спрямовані на розвиток когнітивної сфери індивіда. Переважно це технології навчання, які проектують механізми управління процесами засвоєння знань, набуття умінь і навичок. На думку деяких авторів, «педагогічна технологія є діяльним сценарієм організації навчально-пізнавальної діяльності студентів з метою опанування обраною професією» [7, с. 8]. На нашу думку, за таким розумінням цього терміну ми втрачаємо аспект професійного виховання, обмежуючись як у теорії, так і у реальній практиці технологією навчання.

Однією з провідних тенденцій професійного становлення є виховний характер професійного навчання, де будь-який елемент його обов'язково виховує. Професійне виховання, знаходячись у діалектичній єдності з професійним навчанням, пов'язане головним чином із формуванням професійних якостей особистості, моральних і соціальних позицій професіонала, професійних поглядів і переконань. Головна мета професійного виховання – професійне становлення молодого спеціаліста і неперервний розвиток його професійної культури.

Проблема професійного виховання і розвитку майбутнього вчителя – як педагогічна, так і художньо-естетична – є найбільш занедбаною ділянкою навчального, розвивального і виховного процесів. Переважання процесу засвоєння знань, умінь і навичок помітно розширює поінформованість і технічну озброєність, але не

дає простору для власного мислення, творчої діяльності, негативно впливає на культуру мислення, культуру поведінки. Разом з тим концепція формування і розвитку мислення повинна враховувати, що у вирішенні художньо-педагогічних проблем одночасно із змістом дістає розвиток професійне «Я» вчителя. Вирішення проблеми одночасно є етапом самореалізації фахівця [6, с. 4]. Вчитель упізнає самого себе, відкриваючи у художньо-педагогічній ситуації не лише можливості її вирішення, але й нові риси свого професіоналізму.

Таким чином, ми підходимо до визначення поняття «*професійна рефлексія*», яку розглядаємо як спрямованість рефлексивного мислення на об'єкти професійної діяльності, зокрема і на особистісні професійні якості. У рамках теми нашого дослідження це самопізнання, оцінка і аналіз власного професійного «Я», пошуки особистісного смислу і методологічних сутностей професійної діяльності, від смислу окремих дій і вчинків до суті і смислу художньо-педагогічної діяльності, які забезпечують мотивацію професійного самовдосконалення і, відповідно, високий рівень професіоналізму. У цьому значенні професійну рефлексію можна вважати специфічною складовою технології професійного становлення.

Теорія професійного становлення вчителів мистецьких дисциплін актуалізує проблеми формування і розвитку рефлексивного професійно-педагогічного мислення, створення механізмів, що стимулюють внутрішній потенціал особистості на досягнення вершин педагогічної майстерності, навчально-виховних технологій, які забезпечують високий рівень засвоєння знань, вмінь, навичок, накопичення педагогічного досвіду. Все це вимагає дослідження методологічних засад художньо-педагогічної професійної освіти і визначення на їхній основі компонентної структури процесу професійного становлення, як психолого-педагогічного феномену, ретельного вивчення особливостей розвитку художньо-педагогічної культури.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Професійне становлення вчителя характеризується різноспрямованістю, багаторівневістю, динамічністю, що зумовлює з одного боку необхідність цілеспрямованого збагачення цього процесу, а з іншого – визнання у ньому провідного критерію оцінки якості художньо-педагогічної освіти і, перш за все, розвитку професійної куль-

тури вчителів мистецьких дисциплін, зростання їх самосвідомості. Визначені нами теоретико-методологічні засади професійного становлення дають можливість стверджувати, що спрямованість на професійне становлення – це інтегрована професійна якість особистості, яка формується у свідомості майбутнього фахівця і містить у собі мотиваційні, змістові та операційні компоненти, а також ознаки афективних, організаційно-мобілізаційних, інтелектуально-рефлексивних і поведінкових якостей.

Процес професійного становлення вчителів мистецьких дисциплін пов'язаний, головним чином, із якісним перетворенням, збагаченням рефлексивних дій, позитивних перетворень у ставленні особистості до різних аспектів художньо-педагогічної теорії і практики, учнів, самої себе, художньо-педагогічних ситуацій і, врешті-решт, з переведенням даного ставлення з репродуктивного рівня на концептуальний, особистісно-творчий. Ефективність процесу професійного становлення вчителя мистецьких дисциплін на методолого-методичному рівні забезпечується створенням оптимальних педагогічних умов (єдність мистецької та психолого-педагогічної підготовки вчителя, особистісно-орієнтований підхід, рефлексивний характер професійного самовдосконалення, емоційно-естетична спрямованість, цілісний підхід до його організації), а також взаємозв'язком його структурних компонентів (мотиваційно-ціннісного, змістового, операційного). Важливим засобом самопізнання і самовдосконалення вчителя мистецьких дисциплін виступає саморефлексія і саморегуляція, які реалізують творчий процес осмислення, оцінки і самооцінки факторів, особливостей і рівнів здійснення професійно-особистісної рефлексії, а разом із тим є показником спроможності та мобільності вчителів мистецьких дисциплін у вирішенні професійно-значущих задач, умовою якісного перетворення його духовно-сутнісних сил.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зязюн І. А. Формирование и сфера проявления эстетического опыта личности: автореф. дисс... канд. филос. наук: 19.00.04. Київ, 1976. 47 с.
2. Зязюн І. А. Технологізація освіти як історична неперервність. *Педагогічні технології у неперервній професійній освіті:*

монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик, О. І. Кульчицька та ін./ За ред. С. О. Сисоєвої Київ, ВІПОЛ, 2001. С. 3-11

3. Леонт'єв А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва, Политиздат, 1975. 304 с.

4. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. Київ, АКОНІТ, 1999. Т.4., 941 с.

5. Основи викладання мистецьких дисциплін / за ред. О. П. Рудницької. Київ : ІЗМН, 2008. 182 с.

6. Реан А. А. Акмеология личности. *Психологический журнал*. 2010. Т.21. № 3. С.88-95.

7. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. / Падалка О. С. та ін. Київ : Видавничий центр «Просвіта»; Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 2000. 326 с.

8. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. / Под ред. А. И. Пискунова. Москва : Педагогика, 1978. Т.1. 557 с.

9. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. Київ : УРЕ, 1973. 600 с.

10. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т. / Под ред. С. Я. Батышева. Москва, АПО, 1998. Т.2. 440 с.

REFERENCES

1. Zyazyun Y. A. Formy`rovany`e y` sfera proyavleny`ya zstety`cheskogo opyta ly`chnosty`: avtoref. dy`ss... kand. fy`los. nauk: 19.00.04. Ky`yiv, 1976. 47 s.

2. Zyazyun I. A. Technologizaciya osvity` yak istory`chna neperervnist`. Pedagogichni tehnologiyi u neperervnij profesijnij osviti: monografiya / S. O. Sy`soyeva, A. M. Alekxyuk, P. M. Volovy`k, O. I. Kul`chy`cz`ka ta in./ Za red. S .O. Sy`soyevoyi Ky`yiv, VIPOL, 2001. S. 3-11

3. Leont`ev A. N. Deyatel`nost`. Soznany`e. Ly`chnost`. Moskva, Poly`ty`zdat, 1975. 304 s.

4. Novy`j tлумachny`j slovny`k ukrayins`koyi movy`. U 4-x t. Ky`yiv, AKONIT, 1999. Т.4., 941 s.

5. Osnovy` vy`kladannya my`stecz`ky`x dy`scy`plin / za red. O. P. Rudny`cz`koyi. Ky`yiv : IZMN, 2008. 182 s.

6. Rean A. A. Akmeology`ya ly`chnosty`. Psy`xology`chesky`j zhurnal. 2010. T.21. # 3. S.88-95.

7. Suchasni pedagogichni texnologiyi: navch. posib. / Padalka O. S. ta in. Ky`yiv : Vy`davny`chy`j centr «Prosvita»; Poshukovo-vy`davny`che agentstvo «Kny`ga pam'yati Ukrayiny`», 2000. 326 s.

8. Ushy`nsky`j K. D. Y`zbrannye pedagogy`chesky`e sochy`neny`ya. V 2-x t. / Pod red. A. Y`. Py`skunova. Moskva : Pedagogy`ka, 1978. T.1. 557 s.

9. Filososf`ky`j slovny`k / Za red. V. I. Shy`nkaruka. Ky`yiv : URE, 1973. 600 s.

10. Эncy`klopedy`ya professy`onal`nogo obrazovany`ya: V 3 t. / Pod red. S. Ya. Bатыsheva. Moskva, APO, 1998. T.2. 440 s.

V. Orlov, L. Bazyl

PROFESSIONAL FORMATION OF TEACHERS OF ART DISCIPLINES

Abstract. *The article deals with one of the most important aspects of future teachers of art disciplines preparation for future professional activity. We consider professional development as a certain stage of development of consciousness of future teachers between being a student and how he thinks of himself already in the status of a teacher. The authors claim that a person becomes a professional when he not only imagines, but already identifies himself as a specialist. A student can imagine himself as a teacher on the basis of mental action, which creates an imaginary image of his "I" and which never really happened. In contrast, thinking of oneself as a specialist means knowing oneself (distinguishing oneself, identifying oneself) as a professional who actually has (and proved this reality in his own experience) a sufficient level of development of professional qualities.*

Attention is drawn to the fact that the theory of professional development of future teachers of art disciplines should mark the unity of professional training of teachers and special training of artists - musicians, artists, choreographers at the level of technological patterns, principles and methods of professional development.

It is emphasized that the focus of artistic and pedagogical thinking on the mechanisms of aesthetic development of professional consciousness is crucial. That is, the area that brings the subject teacher (translator of knowledge, skills and abilities) beyond the narrow framework of

knowledge of his subject to the level of the teacher, ie the person who educates, and therefore forms other personalities and opens opportunities for further development and self-improvement.

Key words: professional development, teacher of art disciplines, professionalism, reflection, personality, formation, development

Дата подання рукопису: 19 квітня 2020 р.

Дата прийняття до друку: 22 червня 2020 р.

УДК 371.013

<https://doi.org/10.37041/2410-4434-2020-16-7>

Maryna Zagorulko

Institute of Pedagogy of the

National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9677-2130>

e-mail: zagorul_ko@ukr.net

INTRODUCTION OF INNOVATIVE TEACHING TECHNOLOGIES IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS' EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. *The article considers innovative forms and methods of individualization of a students' learning, which include: problem lecture, visualization lecture, seminar-dispute, educational discussion, brainstorming, control over the level of knowledge acquisition, portfolio method, problem presentation method, project method, problem-scientific teaching methods, research work of students, problem-based learning, e-course format, application of distance learning technologies. The effectiveness of the process of individualization of educational activities is ensured by the degree of implementation of the principle of dynamism and variability, the principle of stimulating independence and motivational support, the principle of supporting the student's personality and developing his autonomy, the principle of positive perspec-*